

Notizias cultur-historicas davart las alps tujetschinas

Autor(en): **Berther, Baseli**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Il glogn : calender dil pievel : annalas per historia, litteratura e cultura romontscha**

Band (Jahr): **14 (1940)**

PDF erstellt am: **27.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-881141>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Notizias cultur-historicas davart las alps tujetschinas

da Reverend. P. Baseli Berther, p. m.*)

Ei era per ina dumengia d'atun suenter viaspras a Sedrun. Sin Cadruvi era ei denton vegniu pli e pli vid. Beinenqualin era serendus a casa. Denton mirond pli exact, eran ils umens aunc adina ils biars leu, plitost sin in maun, ell'umbriva en differentas gruppas. Quasi tuttas chischadas vevan de trer ensemen il latg oz ed ils personavels de mintga alp stevan ussa cheu ensemen e regulavan quella fatschenta.

Ils „Signurs“, ils „Magnancs“ ed ils „Purs“ — aschia senumnavan ils pursanavels dellas treis chischadas de Val — quels stevan per part leu sin Cadruvi e per part giu davos casa de scola, nua ch' ils „Tschamuters“ fuvan era demaneivel. Ils de Culmatsch — schon da natira empau egl ault — eran si sper la casa dil Vigieli de Cadruvi, ferton ch' ils de Cuolm-Cavorgia stevan humiliteivlamein leu sut sper ina pluna quaders vi encunter il Drun.

Da tschantaners enneu ha la vischnaunca de Tujetsch giu in agen cundrez cun sias bialas alps, cunzun cun il quen per la gudida. Cheu vegn ei menau in exact quen senza pupi ni tabla, senza tenta ni rispli, senza num e senza zefras. Curios, mo tonaton gest aschia.

Ins vegli perdunar a nus, sche nus selubin de descriver il cundrez dellas alps en Tujetsch empau pli detagliau per saver far lu ton pli capeivel il trer ensemen il latg, cun il qual las differentas gruppas dils pursanavels seoccupeschan grad sin Cadruvi.

* * *

Tujetsch ha tut mo alp cuminas e dumbra presapauc 400 vacas. Quellas vegnan cargadas duront temps de stad — per ordinari naven da s. Placi entochen biebein l'entschatta d'october — en treis alps: Val-Val, Val Giuf e Cuolm-Cavorgia cun lur differentas midadas. Tier las vaccas audan mintgamai era las genetschas, en tut circa 200 tgaus, che vegnan denton adina separadas dallas vaccas e cargadas en atgnas alps entochen vi encunter miez settember. Culs 26 de sett. (pli baul ils 20) stat ei liber ded ira puspei cun ses armauls, nua ch'ins vul. Enzacontas vaccas e genetschas vegnan tenidas en mintga vischinadi a casa, seigi per latg, ni per duvrar per bov, ni era per schar haver ellas pli bien. Pli che dus tiers gronds astg'ins, tenor

*) Quest stupent studi ord la versada plema de nies preziau magister p. m. P. B. Berther, ei comparius 1904 sut il tetel: Sin Cadruvi. Quella scartira ei spirada gia daditg essend comparida da sias uras mo en enzaconts paucs tschiens exemplars. —

uorden de vischnaunca, buca tener a casa temps de stad. Fertion che Val-Val e Val Giuf han mintgina treis chischadas cun circa 60 vaccas per chischada, ha Cuolm-Cavorgia mo ina chischada cun circa 35 vaccas.

Mintga 10 onns vegn ei fatg ni renovau igl uorden dellas alps. Cheu sa mintgin prender alp nua ch'el vul. Per ordinari s'annunzian ins per quella alp, nua ch'ins ha il mises demaneivel. Cheu ein ils tiers endisai e sch'ei croda en malaura odem la stad, sche han ins nuegl ed in pugn fein siu, senz'ir a runond. Tujetsch ha numnadamein ils mises sin pastira, ch'ei en bia loghens el medem temps pastira ded alp. Ual speras sesanflan ils praus pils mises, sin ils quals ei vegn denton mai pasculau temps de primavera.

Cun prender alp schabegia ei naturalmein savens, ch'ei vegn memia bia tiers en ina ni l'otra. Cheu ston ins ughiar la sort, cur ch'ei vegn ulivau las alps, che daventa mintg'onn sil di de s. Gion suenter miezdi a Sedrun. Tgi che la sort tucca, sto ceder ed ir en in'otra alp per in onn. Gl'auter onn sa el puspei turnar anavos ell'alp, ch'el haveva priu primariamein, sch'ei plai ed en cass, ch'ei fuss puspei memia bia vaccas en quell'alp, sche sto el buca ughiar pli la sort, entochen che buca tuts persunavels han fatg il tur ed ughiau la sort. Sa in pur bratar alp cun in auter de presapauc medema quantidad armauls, sche stat quei liber. Ed aschia daventa ei, che beinenqual pur ei onns ora ella medem'alp.

Per ordinari audan 14—16 purs tier ina chischada, che ha siu agen tener casa. Cheutier auda en emprema lingia il cautegia. Quel vegn designaus dals pursanavels el pustretsch alla fin digl onn. Il bia va quei uffeci en roda. Il cautegia ha de reger e de haver quitau per ils fatgs della chischada. El ha de pladir la fumeglia — paster grond, paster pign e purtger; ha de procurar pil sal, de mirar che las midadas vegnien fatgas e de tener quen quellas. Dat ei ina gronda malaura ni neivs, sche havess el de serender igl εμπrem ell'alp ni de termetter in representant. Croda ei en enzatgei extraordinari ell'alp ni maunca ei enzatgei, sche ha la fumeglia de seolver ni de schar saver il cautegia.

Il resti ni uorden, che sedrova per la tegia dattan ils persunavels denter els, empau per in. Quei, sco era las midadas, che mintgin ha de far per la stad ora, vegn fixau era il di de s. Gions. Per mintga vacca, buna ni schliata, vegn ei dau in curtè ded alp. Allora tgi dat ina sadiala, l'auter ina binera; in la cazzetta, l'auter ina cozza; in la segir, l'auter dus plumatschs; in il burtget de groma e quel de latg, fertion che l'auter furnescha la brocca ed il cazfurau; in il turschet, dertgui e burs de sal, l'auter il mistrèr (mistral) cun in madrat ed a. v. Quel che habitescha onz demaneivel d'in uaul furnescha las furschettas. Sulettamein pil priel e la panaglia, che in ni l'auter pur posseda, vegn ei pagau zatgei tscheins, per il priel circa 10 frs., per la panaglia 1—2 frs. La suppia de mulscher ha mintga paster de purtar sez; per il „pur“ ha quel, che ha de chischar igl εμπrem de procurar.

Concernend las midadas, sur las qualas ei vegn tratg la sort e nua ch'ei croda sin treis vaccas ina midada, ni 1 fr. per tgi che sto ni sa buca far, davent'ei, ch'in sto far il sternem de lètq, l'auter ir cul priel; in purtar in buordi curtès, l'auter la panaglia; in ir beinschit cul „mistral“ en in'otra midada, ferton che dus auters han forsa in di l'honor d'enfrar ils pors.

Il di della cargada, che vegn fixaus sin vischnaunca, vegn mintga pur cun sias vaccas e cun igl uorden, ch'el ha de dar — tut bein nudau culla noda casa — ell'alp sez. El surdat e recammonda ses armauls e siu fatg al paster grond, il qual surpren ussa il quitaus per tegia e chischada. Il cautegia sco era il pur, che ha ded ir igl emprem vid il latg, ein era cheu e gidan tenor meglier saver e puder. Ei vegn fatg uorden en tegia, scuau ed ulivau il tschaler, sbuglientau e tschentau ils curtès. Ils pasters caveglian vi lur fagots, emprendan d'encanuscher las vaccas, principalmein quellas, che mintgin ha de mulscher, — 25 il paster grond, 16 il paster pign, 18 il pur. Il purtgèr sto gidar il pur ni il paster grond, sch'el ei capavels de mulscher, ni sto silmeins metter giu latg tier aunc adimplir siu uffeci de tener en stavel.

Beinenqual pur ha aunc de far attents ils pasters sin quei ni tschei, ch'appartegn sias vaccas. „Mia naira è empau de dira, tilla magari enqualjèda. — Quella co dat da tiams en tiams in tec tschuf dad in tet; mungia giu bégn ella. — Té stus vai in tec gl'egl sen mia blaua, la vo ugen dapersai e quai aun la notg. — Mia melna tscho o unflau in tec ina tgomba davus, — sa bétg cu l'o fatg — ; ungi'ain in tec in per tschaveras cun quell'aua tscho; a schi vess de vegnir mender, sche lai savai mè. — Te Gion Antoni, sche te as in tec peïda, scha rabetscha empau lenna sen quei dé, tg'ju a de cäscher; ju sun in pover!“ . . .

Aschia ein ils quitaus quei di. Surdau e recummandau lur tiers, lur fatg principal, als pasters ed era al Segner, tuornan ils purs sediscurend sur quei e tschei a casa. Vegli il Segner pertgirar l'alp da disgrazias, schar star saun e far prova las vaccas!

* * *

En Tujetsch han ins il bia negins signuns ed era buca tschalers ellas alps per salvar si il purment. Cheu va mintga pur sez ad alp e regulescha il latg quei di ni quels dis, che la roda ha tucchau el. Quella roda u gliesta vegn fatga per l'emprema gada da mintga chischada il di de s. Gions, ni la dumengia sissu e zuar tenor la sort. Sin 20 crenas (25 funs) latg in di, sin 40 crenas dus dis ed a. v. tenor la quantitat latg, che las vaccas d'in pur datan. Cheu sa lura mintgin traficar ell'alp cun il latg de quei di sco el vul — „tenai pletost sel piun ne sel magnuc, schè envarna fetg ne mu pauc, fa in gron ne in pign geri“, — grad sco el vul, igl ei il siu. El sto mo dar adatg, ch'el schubregi bein la vischala de latg, cunzun ils curtès, sinaquei che siu successur vegni buc en conflict cun il „cucu“. Quei fuss schiglioc ina snueivla zanur per el.

Cun il chischar entscheivan ins il tierz di suenter la cargada. Quei di vegnan era ils pors catschai ell'alp, sin duas vaccas in. Ins surdat e recammonda quels al purtgèr. Avon che turnar a casa sa mintgin beiber latg ni penn per stizentar la seit, ch'ei ha fatg de vegnir siadora cun quella tuntignusa, stinada cumpagnia. Ussa tucc'ei al purtgèr de haver in bien egl e de far in tec beinschit, entochen che quella famiglia ei endisada e vegn bein perina dador tegia.

Il pur, ch'entscheiva cul chischar, ha era de dar ils dus emprems dis la spisa alla fumeglia. Persuenter retilla el dalla chischada 12 frs., curch'ei vegn tagliau pustretsch. Aschiglioc vegn mintga pur quei di, ch'el ha il latg beinmarvegl naven da casa cun tuaglias, blahas, sac de tschagrùn, quagl, empau ris ni pulenta en in sitget ni forsa era enzatgei cuschinau per dar solver, sco era cun buna maglia pils pasturs. El cascha lu, l'emprema stad duas ga per di, tilla panaglia e regulescha la tegia. Sera e damaun mulscha el las vaccas, ch'il pur ha de mulscher, fa solver l'otra damaun e dat marena quei di en sac als pasturs, paun e caschiel, savens era ina buna buccada carn criua vitier. El pren lu siu latg, mignuccas, pischada e tschagrùn sco era la maglia, ch'ei vanzada e fa cun quei tut cul blah de cantuns sin moda patrica il buordi ni la carga per serender a casa. Ei il buordi buca memia grevs, sche vegn el purtaus si dies, aschiglioc meinan ins quel cul bov, ni sin in carret a maun en ina canastra cun empau strom suten a casa sia. Daferton vegn in auter pur cun siu fagot dad esch-tegia en e fa il medem.

Il quen dil latg, che vegn menaus en tegia tschavera per tschavera, daventa sin suandonta moda. Avon ch'entscheiver a mulscher vegn la stadera de crenas fermada si a mesa tegia vid las latas de curtès. Cun quella vegn il latg dellas vaccas de mintga pur pesaus. Leu speras, el mir ni sin ina cruna, sesanfla la stiala de latg ed il cunti dil paster grond, cul qual ei vegn nudau ni tagliau en la peisa dil latg suenter haver tratg giu la sadiala.

La stiala de latg consista ord ina buccada lenn, il bia draus ni culeischen de circa 15 cm. lunghezia e 3 cm. el diameter. Secund il diember dils pursanavels della chischada vegn quella buccada lenn dulada ora en 5, 7 ni 8 cantunadas. Silsuenter vegn quel daus colur, per ordinari cun rida cotschna ni enqualga era cun flurs melnas ni blauas. Il moni dil cunti fa lu neidi las fatschadas tut ch'ei tarlischa. Allora vegn ei tagliau en ina profunda cava a miez il lenn entuorn entuorn. Da mintga maun de quella cava vegn ei fatg si cun in cunti de bien péz sin mintga plat la noda casa d'in pursanavel. Quella survegn aunc sco ornament sura e sut ina leva, fina cava, che vegn denton fatga avon che tagliar or la noda sezza. Aschia formeschan las nodas ina sper l'otra mintgina in bi quadret. Sut la noda vegn lu tagliau en sil liung per miez il plat giu ina leva cava, che tonscha bunamein tochen giudem. Ussa, in tagl tagliaus en e tagliaus ora sut la noda travers la cava liunga, ha la valeta de 10 crenas, che vegn denton era numnaus „ina crusch“. In

tagl mo tagliaus en e buca tagliaus ora munta 5 crenas ni „mesa crusch“. Autras singulas crenas e mesas crenas vegnan nudadas si giu bass el cantun da maun dretg, la crena cun tagliar en e tagliar ora, la mesa crena mo cun tagliar en senza tagliar ora.

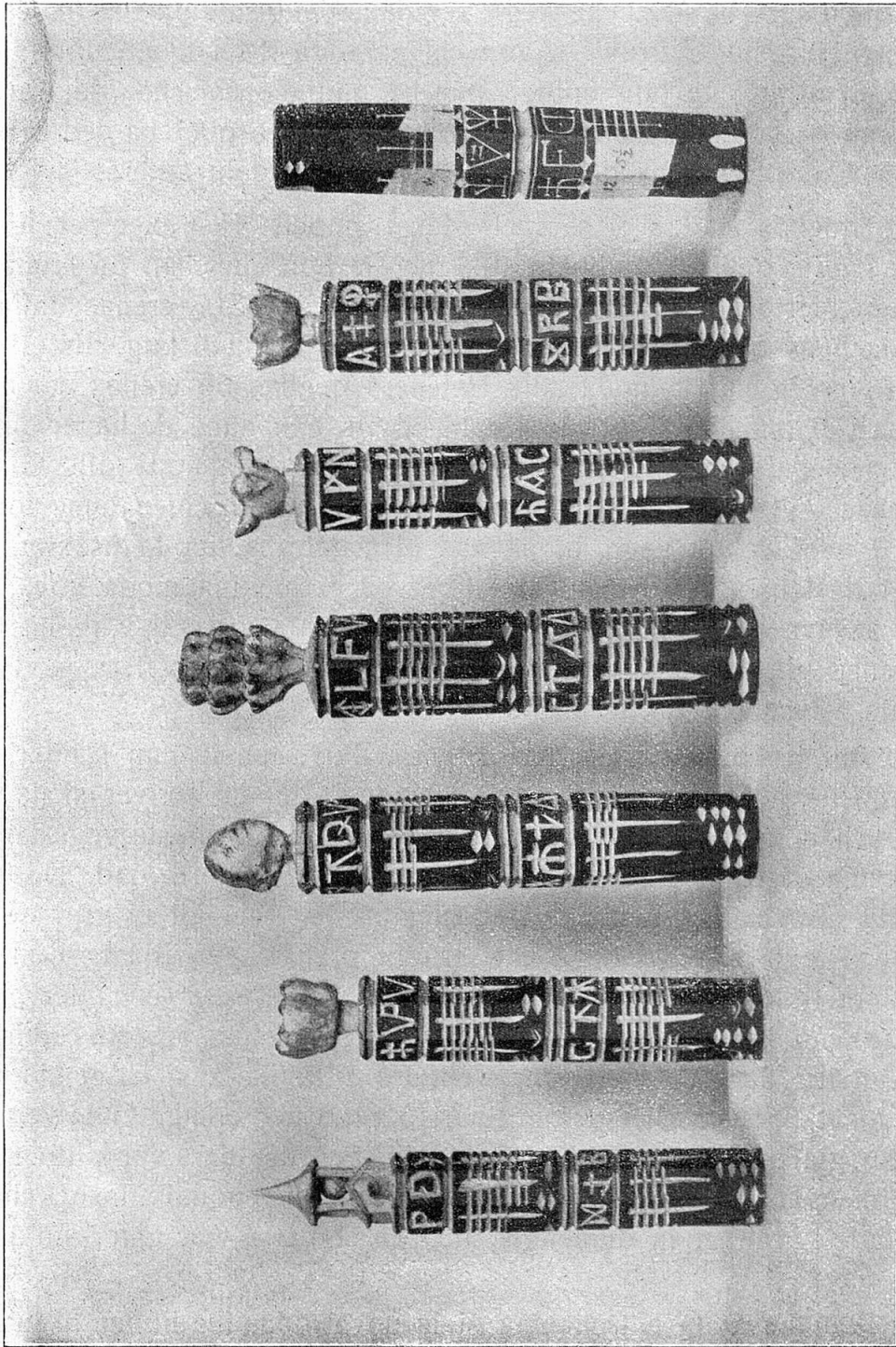
Aschia havein nus p. ex. silla stiala cun crusch, II. tabella, tier la nota A. $72\frac{1}{2}$ crenas latg = 7 crusch + $2\frac{1}{2}$ crenas; nota P. 46 crenas = $4\frac{1}{2}$ crusch + 1 crena. Ils quarts vegnan buca quintai.

Survegn la stiala denton in ornament, sco p. ex. in tgau, in clutger, ina crusch etc., sche vegnan las nodas partidas en per ordinari in tec autruisa, denton buc adina, la mesadad dellas nodas vegnan tagliadas en immediat sut igl ornament, l'otra mesadad amiez il lenn, aschia che la figura, igl ornament, resta adina sisum.

Per nudar si il latg las tschaveras en tegia, han ins stialas plitost grossas, meins bialas e buca dadas colur. Ei il latg, ch'in pur gauda in di ni dus ni treis dis ensemen sin quella stiala, sche zuglia il paster grond quella bein bufatg en in fazalet ni en sia capetscha de tinghelin e pren en sac cun el, curch'el va la damaun cun las vaccas ord stavel. Duront il di, in'uriala de buna peda, ferton che las vaccas schaian ni cauman, porta el vi quei quen sin in'otra bein regulada stiala, che vegn surdada al pur, che va gl'auter di a casa cun siu gudamen. Quella stiala cuntegn il quen dil latg, ch'el ha gudiu da ses cunpursanavels e porta perquei era suten si'atgna nota. Quella lavur, ch'il paster grond ha cun quellas duas stialas numn'ins „prender giu latg“, ina lavur, che sto vegnir fatga cun gronda exactadad. Perquei dictescha per ordinari in auter cumpogn mintgamai la summa de mintga pur al paster grond ed alla fin vegn ei cunfruntau il quen della stiala nova cun il quen della stiala vedra dulaus naven e quella fa aunc in per dis il medem survetsch en tegia.

Denter ils pasturs dat ei beinenqualin, che ha in oreifer inschign, in agen talent, de tagliar ora ni far stialas de latg. Buca cun pouca satisfacziun e legherment surdattan els famusas, plascheivlas stialas als purs, che tegnan quei per ina speziala honur. Sper las semplas, ordinarias stialas vegnan autras turnicladas ed ornadas e muossan sin excellenta moda il gust e senn estetic de beinenqual giuven compogn. E quei tonpli, che quellas lavurs vegnan tuttas fatgas mo cun in sempel cunti e senza negin modèl. Aschia vegn ei fatg stialas cun tuor, cun clutger ed ina hucla lien, stialas cun crusch e stialas cun differents tgaus ed auters ornaments. (Mira las duas tabellas!) Natural dattan talas stialas empau lavur depli e vegnan fatgas mo da temps en temps, per far in plascher ad in pur, per esser engrazieivels ni era per tentar in „magnac“ ni forsa perfin per termetter in salid allas feglias dil pur giu casa, che han giu termess si in aschi bien solver ed ina aschi stupenta marena. Sil mund dat ei dapertut siu pertgei e perquei, — era sisum las alps!

* * *

Stivalas de latg ord la Val Tujetsch

Ussa, cun ina ni duas de quellas stialas en in maun ed en l' auter maun in bien cunti e beinenqualin aunc cun ina buccada rispili en bucca, stevan oz ils purs sin Cadruvi en las differentas gruppas e tergevan ensemen il latg. Aschia numnan ins il quen, che vegn regulaus denter ils purs d' ina chischada las dumengias sin Cadruvi. Avon ch' ina roda dil latg ei mintga ga finida, vegn ei mirau con latg mintga pur ha gudiu e chischau da l' auter, ei vegn scuntrau e tschentau si ina nova roda, nua che quel ha ded ir igl emprem a chischar, il qual ha d' haver il pli bia latg dals auters.

Il quen cun quellas stialas ei sempels, fetg sempels. Per exempel: Ils Giachens han gudiu quei di ni quels dis, ch' els han chischau 56 crenas latg dals Helèners, ferton ch' ils Helèners han survegniu $63\frac{1}{2}$ crenas dallas vacas dils Giachens quei di ni quels dis, ch' els han giu il latg. Ils Giachens taglian pia naven sut la noda dils Helèners quellas 56 crenas cul cunti e nodan si, sch' ei plai, leu $7\frac{1}{2}$ cun rispili, ch' els han aunc de haver dals Helèners. Ils Helèners encuntercomi taglian naven sut la noda dils Giachens mo 56 crenas; $7\frac{1}{2}$ restan per enzenna, ch' els debiteschien aunc ton dals Giachens, il qual deivet vegn lu pagaus ni scuntraus tier la proxima roda. Il nudar si il debien cun rispili stat liber ed ei mo ina moda nova, dalla quala ins saveva nuot pli daditg. — Ei ina stiala vita, q. v. d. ha ella si neginas crenas pli, sche ha ell' era negina valeta pli. Ins fiera naven ella, ni surlai als affons per far tarmagls.

Suenter che tut ils pursanavels han regulau lur quen in cun l' auter, vegn ei tschentau si ina nova roda, nua ch' il cautegia ha de scriver si ils nums, sco ils purs han ded ir sil suenter vid il latg. Quella gliesta vegn tarmessa cun l' emprema caschun ell' alp per schar surdar al paster grond. De tschentar si quella roda dat ei beinenqual difficultad, pertgei igl ei grev de saver far endretg a tuts tgaus. Ferton che scadin pren bugen il latg l' emprema stad, sehonan ils biars pauc de prender quel, curch' ei va encunter gl' atun, nua ch' igl ei mo ina pippa latg e tonaton las medemas spesas e ceremonias. Era encueran ils biars de buca star debiturs alla fin, nua ch' ei sto vegnir pagau anavos tiel pustretsch per ordinari 5 raps per crena. Quei vegn mintgamai fixau gia all' entschatta tier l' ulivada. Sch' ils biars van plitost nuidis firaus e dumengias vid il latg, sche dat ei tonaton enqual filosof, che preferescha grad il firau ni la dumengia, nua ch' el betta via, tenor siu quen, il pli pauc.

Havend regulau la stiala e tschentau si la nova roda, ina liunga ni ina cuorta, sco ei fa basegns, vegn ei aunc tadlau sin remarcas ni reclamaziuns, ch' ein vegnidas orda d' alp, ni ch' il cautegia anfla per bien de far. Baul ei quei ni tschei en schliet uorden; baul maunca ina caussa, baul l' outra. Quella ga han quels e quels de far midada, l' outra gada auters ed aschia vinavon. Sil di ded oz, la tiarza dumengia, veva negina chischada enzatgei aparti. Ils de Val Giuf havevan giu endamen de vegnir gleiti ensemen, quei vul

dir neu da Tschamut e giu da Culmatsch. Il cautezia de Cuolm-Culmatsch veva fatg attents, ch'ei stoppi aunc vegnir cumprau in sac sal per la chischada. Era cul tschentar si la nova roda er ei iu dapertut pulit. Sulettamein quels de Cuolm-Cavorgia vessan ins detg, ch'els hagien giu ina gada enza-tegi pli dad ault. Denton er ei stau mo quét ded in de Culmatsch, che mirava beinduras giu silla pluna quaders.

Las treis chischadas de Val-Val havevan concludiu oz il davos de far enfrar ils pors tonpli gleiti e giu supplicau ils pursanavels, che hagien de far quella midada ded ir enasi en cuort, essend vegniu detg, ch'ei seigi schon stau pors, tochen oragiu Putnengia vid ils truffels. Las femnas de Rueras fetschien sfracs! . . .

* * *

Era il sterler grond dil Tgom fuva staus giu oz a messa. El turnass ussa bugen puspei alla bassa cun sias genetschas, pertgei leusi entscheiv' i a semigliar empau de liung. Perquei vev'el era detg leusi al sterler pign: „Ju stui giu in jèda a da ina tulenada.“ El tschintschava ussa sin Cadruvi cul cautezia. Plirs purs vevan cattau d'agur el ed eran vegni neutier per mandar tgei lur genetschas fetschien. „Tgei fo la mia? tgei fon las mias?“ Il sterler ludava. „Ils tiers stattan begn, on fatg ina stroda pruva, i en plein tgarn. La tia è ina dellas meglieras. Tia blaua è serefatga, te gnanc encunaschèsses plé ella. Dentaun, i è nueta taun dareit maglia, las munglassen betga pégera, ju stess mal. I fuss bien, sch'ins savess gleiti turnar annò cun ellas.“ — Quei era sia parola, schegie ch'ei era aunc maglia pli ch'uonda. Denton ils purs encunaschevan beinuonda lur vegl sterler e schavan tulanar el vinavon.

Il sterler haveva saviu purtar la nova, ch'ei seigi stau si avon paucs discutamein marcadonts, che hagien mirau las genetschas. Quei era emperneivla aura pils purs e beinenqualin studiava schon suenter, cons marenghins la sia pudessi valer. „On i era mirau la mia?“ damonda quel e tschel il sterler. „Gie, gie, ju a è stiu mussar ella; i on è nudau se la tia!“ Aschia consolava el ils purs, il bien sterler, ch'era pigl auter in um versau en fatgs ded alp.

* * *

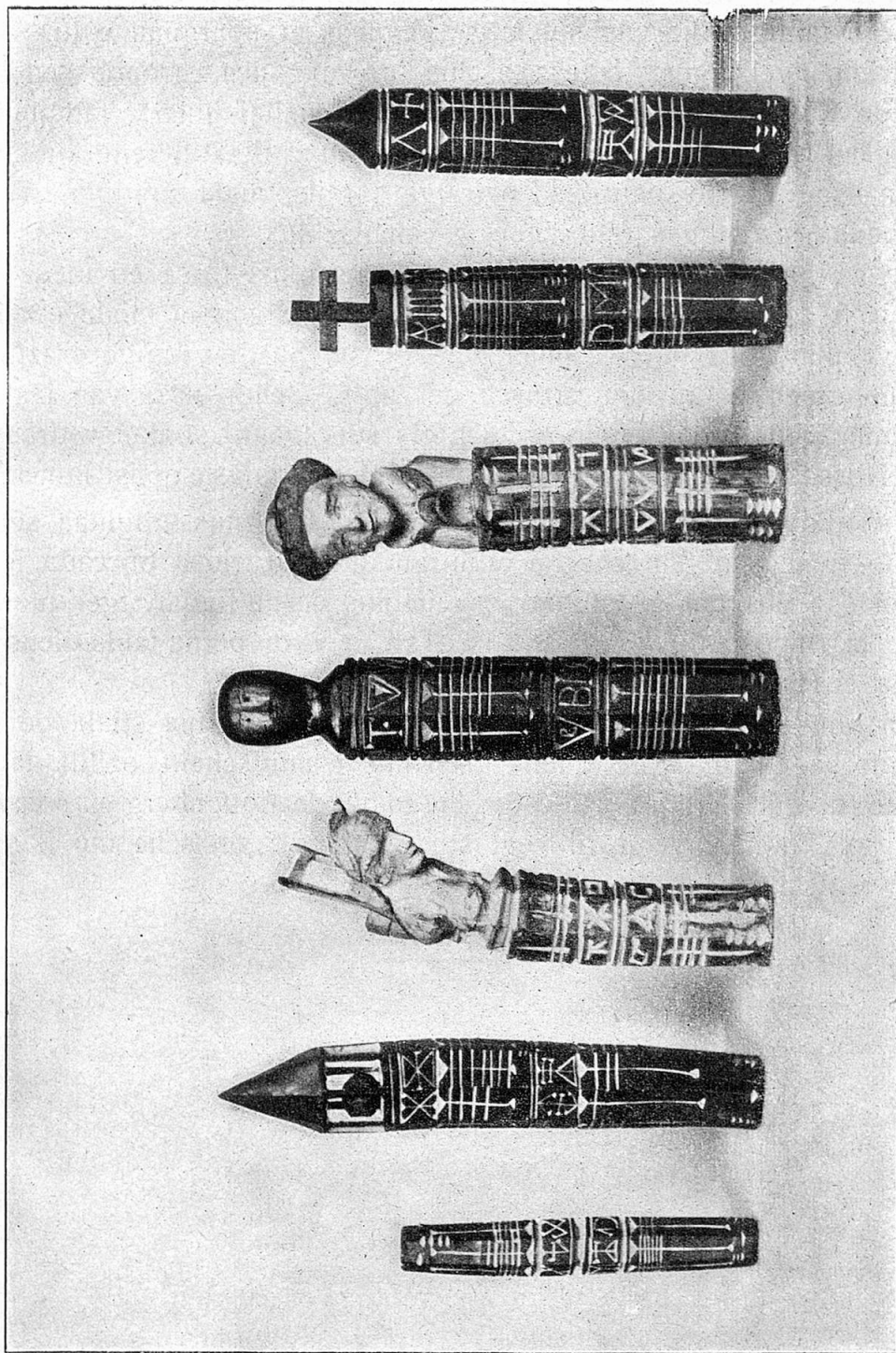
Ei era s. Silvester 1902. In vegl bien amitg vegn dad esch en per solidar ed augurar in legreivel niev onn. Nus havein tschintschau de quei e da tschei, denter auter era dellas bialas alps de nossa vischnaunca. Plidond dalla rendita de quellas remarca igl amitg casualmein: „La stiala de latg han ei dismiss ussa, il quen vegn manaus sin pupi.“ — Entschiet cun quei ha Duri Riedi de Rueras, ch'era quella stad paster grond sill' alp de Tschamut. Ils pursanavels de Cuolm-Cavorgia han entschiet cul pupi pér la stad 1902, pia manteniu in onn pli ditg la venerabla stiala. Ussa vegnan las crenas ni funs latg; — pertgei la veglia stadera de crenas vegn era a stuer

ceder cul temps — screts sin in carnet, nua ch' il num e schlatteina dil pur stat. Quei carnet resta adina en tegia. Per il pur, che vegn a chischar vegn ei mintga ga tratg ora il quen sin ina buccada pupi, nua che las nodas figureschan aunc ad interim enstagl il num. Las dumengias de stad vesan ins ussa ils purs sin Cadruvi cun in toc pupi rubigliau a fagend quen. Tgi tegn quel encunter in mir, l'auter encunter in esch, tgi sin sia schenuglia, tgi sto metter siu cudisch d'oraziuns suten per saver vegnir a riva cun sia bilanza. Alla finala fa quella zensla pupi si ina tuttavia miserabla tschera.

Nus savein strusch dir con malemperneivel quella nova midada ha surpriu nus, con mal quei ha fatg a nus. In usit aschi vegls, aschi sanczionaues da nos pardavonts, aschi pratics e gests, aschi interessants e ton sco nus savein d'anflar negliu sil mund, auter ch'en Tujetsch — dismetter quei tuttenina, senza hau ni miau — quei havein nus buca saviu capir, e capin aunc oz buc. Pertgei ha la stiala stuiu ceder al pupi? Nus havein anflau neginas autras raschuns, che la cumadeivladad dils pasturs per buca duvrar in auter plaid. Pertgei draussa, in cunti ed ina buccada rida cotschna dat ei bein aunc en nossa vallada? La lavur per la fumeiglia ded alp ei era buca vegnida pli gronda, ch'ins havess buca temps de far denteren stiala, ferton che la pagaglia ei carschida per in bionton daven da dus, treis decennis. Dasperas purschess la lavur culla stiala ina biala ed instructiva occupaziun per in giuven pastur, la veta dil qual ei beinduras, malgrad tutta poesia, aunc monotona uonda sils cuolms.

Nus havein giu caschun de tschintschar cun plirs purs ariguard il dismetter la stiala e tuts han exprimiu lur malcontentientscha cun il niev cundrez de pupi. „Quai è nuet, ina butgèda pupi, tgin so betga nua metter.“ „In o nuet ainta maun e quin o de tra anziamen, sch'on ins nuet sustegn!“ „Ina butgèda usche on ins gleiti piars.“ „Nus turnain a manar ain la stiala.“ „Quai devan ei mai schè i sut.“ — Aschia tschintschavan ils purs. Schebein els han la curascha de turnar a menar en la stiala en lur alps, vi jeu buca dir. San ins haver speronza? Sch' ils purs vulan, pertgei buca? Ei mass fetg lev e nus lein viver de quella speronza!

Nus lessan buca dir e nus havessan saviu capir ed emblidar, sche quella midada fuss daventada tier ina u l'otra viulta d'impurtonza cul quen pil purment de nossas alps sco per ex., sch'ei fuss vegniu ina gada de quella, de baghiar tschalers ellas alps e de metter si versai signuns, che capessen e tractassen il reh e fin purment in tec pli razional. Nus fissan era ferm perschuadi, che la rendita, schebein en quantidad sco principalmein en qualidad, purtass tgunsch ora ils cuosts, ch'ins havess forsa cheutras de pli. Tujetsch cun sias biaras e bialas alps, cun tontas vaccas e massa cauras, duess buca stuer cumprar „piun e mägnum“, anzi saver exportar. Ed il fin, excellent product de nossas alps, tractaus in tec pli alla moderna, savess levamein far concorrenza a scadin product ded autras contradas ed acqistar in renum grad sco il mèl ed ils buns „magnucs tgauro.“

Strialas de latg ord la Val Tujetsch

E tgi sa, fuss ei buc era pli razional e pli avantagius de ranschar en chischarias cun agens tschalers e signuns pil temps de primavera en gronds mises, sco per ex. a Scharinas, Milez, Mulinatsch etc.? Conta lavur e ceremonias, che mintgin ha cun siu fatg, vegness ei spargnau e lu, — neve Onna Catrina, tgei figura fagess aschia ina magnuca, gronda sco la roda dil falun de Rueras, visavi ad ina partida dils usitai hulers, tamplers della permavera cun bia crusta e pauc maguol ed aunc de differenta buontad! —
— Denton, quei ei mo patratgs, patratgs sur ils quals mintgin sa far cun temps e peda sias atgnas reflexiuns e calculaziuns.

Il niev vegn, il vegl sto ceder. Aunc enzacons onns forsa ed in sa en Tujetsch strusch tgei ina stiala de latg vegli dir. E cun la stiala svaneschan era plaun a plaun las interessantas nodas casa. Suenter ina generaziun vegn la stiala ad esser ina raritad strusch de capir. Schon ussa van jasters per la vischnaunca entuorn e cumpran, sch'els survegnan, stialas vedras per in bi daner. Nossas stialas ein per jasters fetg interessantas e quasi nuncapeivlas. Fertion che nus scarvevan questas lingias havevan nus entginas stialas de latg sin nossa meisa. Tut che ha admirau quella curiosa buccada lenn. Pli ch'in e pli che dus amitgs studiai havein nus schau lignar, tgei quei pudesi esser e la risposta fuva: „Franc idols“, q. v. d. pigns fauls dieus, ch'ins venerescha en tiaras selvadias! —

En tschien onns san ins era en Tujetsch nuot pli ded ina stiala de latg ed ins tschontscha lu forsa de quella, sco nus tschintschein ozildi dal barlot si Chischlè ni dal Mathias Tudestg, che mava da Rottenberg en a cavagl sin in buc alv... Il niev vegn, il vegl sto ceder, denton sche mo il spért de nos buns vegls resta! *

* P. B. Berther p. m. ha rimnau ina biala partida dellas pli interessantas „stias de latg“, che sesanflan oz ella biblioteca romontscha della ven. claustra de Mustér. Quellas han gronda valeta e vegnan tenidas en salv sco in scazi custeivel.